

Īpašvārdi tradicionālajā un elektroniskajā leksikogrāfijā: makrostruktūras aspekts

Īpašvārdiem jeb onīmiem leksikogrāfiskā aspektā veltītas vairākas publikācijas un pētījumi (skat., piem., Balode 2002; Bušs 2002; Zgusta 1971, 246; Staltmane 1989). Taču maz pētīts temats joprojām ir īpašvārdu vārdnīcu struktūra.

Par analīzes objektu izvēlētas galvenokārt latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcas, kā arī vispārīga tipa skaidrojošās vārdnīcas, sīkāk apskatot leksikas kārtojumu un šķirkļa vārdu formas tajās.

Tradicionālās un elektroniskās vārdnīcas

Līdzās drukātajām vārdnīcām mūsdienās aizvien vairāk tiek veidotas arī elektroniskās vārdnīcas. Kā skaidrots Reinharda Hartmaņa (*Reinhard Hartmann*) un Gregorija Džeimsa (*Gregory James*) veidotajā leksikogrāfijas vārdnīcā *Dictionary of Lexicography* (DL), elektroniskā vārdnīca ir vārdnīca, kurā informācijas attēlošanai izmantots dators vai citas modernās tehnoloģijas (DL 2001, 47).

Galvenā problēma, domājot par elektronisko leksikogrāfiju, – vai elektroniskās vārdnīcas ir drukāto vārdnīcu versijas vai arī tās varētu uzskatīt par patstāvīgu pētniecības un analīzes objektu. (Mikelionienē 2003, 80–81). Ja uzskatām, ka elektroniskā vārdnīca ir tikai drukātās vārdnīcas variants, elektroniskā leksikogrāfija paliek bez sava specifiskā izpētes objekta (Mikelionienē 2003, 81). Jurgita Mikeļoniene (*Jurgita Mikelionienē*) raksta, ka par īstām elektroniskajām vārdnīcām nebūtu uzskatāmas drukāto vārdnīcu elektroniskās versijas. Raksturojot vārdnīcu kā drukātu vai kā elektronisku, vēl netiek atklāta tās būtība (Mikelionienē 2003, 81). Elektroniskās vārdnīcās būtu jāsniedz kādas papildu iespējas (piemēram, iespēja dzirdēt

vārdu izrunu), kas neparādās drukātās jeb tradicionālajās vārdnīcās (Mikelionienē 2003, 81).

Šajā rakstā jēdziens *elektroniskā vārdnīca* interpretēts plašākā nozīmē, nekā iesaka J. Mikeļoniene, par *elektroniskām* saucot visas vārdnīcas, kas pieejamas internetā, neņemot vērā, vai tās ir drukātu vārdnīcu versijas vai jaunas vārdnīcas.

Jēdziens makrostruktūra leksikogrāfijas teorijā

Jēdziens *makrostruktūra* vārdnīcu analīzē izmantots apmēram sešas desmitgades, tomēr vienotas izpratnes par to joprojām nav (Wiegand, Gouws 2013, 74). Francs Jozefs Hausmanis (*Franz Josef Hausmann*) norāda, ka vārdnīcu veido divas dimensijas. Viena no tām ir makrostruktūra – noteiktā secībā sakārtoti vārdi jeb šķirkļu saraksts, par kuriem vārdnīcā kaut kas tiek pateikts (Hausmann 1977, 3), otra dimensija – par katru lemmu sniegtā informācija jeb vārdnīcas šķirkļi (Hausmann 1977, 4), ko sauc par mikrostruktūru.

Komentējot domu, ka makrostruktūra ir noteiktā secībā sakārtoti vārdi jeb šķirkļu saraksts, par kuriem vārdnīcā kaut kas tiek pateikts, Herberts Ernsts Vīgands (*Herbert Ernst Wiegand*) un Rufuss Gauvss (*Rufus Gows*) raksta, ka šāda makrostruktūras definīcija attiecināma tikai uz tā sauktajām klasiskajām skaidrojošajām vārdnīcām (Wiegand, Gouws 2013, 76).

Paši autori tālāk skaidro, ka vārdnīca sniedz informāciju ne tikai par šķirkļa vārdu. Arī pats šķirkļa vārds bez kādiem citiem vārdnīcas skaidrojumiem sniedz noteiktu informāciju, piemēram, ka vārds, ko reprezentē lemma (jeb šķirkļa vārds), eksistē, ka tas ir fiksēts vienā no tā formām, t. i., pamatformā. Lemma reizē ir arī valodas zīme, kas reprezentē noteiktu formu (Wiegand, Gouws 2013, 76).

R. Hartmanis makrostruktūru definē kā kopējo šķirkļu skaitu vārdnīcā (Hartmann 1983, 225). Tomēr šāda definīcija nav precīza. Tā drīzāk raksturo vārdnīcas apjomu. Kā atzīmē dāņu leksikogrāfs Sandro Nīlsens (*Sandro Nielsen*), citētajā darbā jēdziens *makrostruktūra* arī lietots citādi, nekā tas definēts (Nielsen 1990, 50).

Lietuviešu leksikogrāfe Evalda Jakaitiene (*Evalda Jakaitienė*) min, ka makrostruktūru veido vispārīgā vārdnīcas uzbūve – vārdnīcas šķirkļu un lielāko vārdnīcas daļu izkārtojums (Jakaitienė 2004, 33). S. Nīlsens savukārt raksta, ka makrostruktūru veido visas vārdnīcā esošās daļas (Nielsen 1990, 52).

Mēģinot raksturot visu vārdnīcu (ne tikai šķirkļus vai šķirkļu sarakstu), dažkārt tiek lietots jēdziens *hiperstruktūra* vai *megastruktūra*, tomēr neviens no tiem leksikogrāfijas teorijā līdz galam nav ieviesies (Wiegand, Gouws 2013, 76–77).

Tā kā raksta mērķis ir analizēt šķirkļu sarakstus, nevis vārdnīcas kopumā, aprakstot tradicionālo vārdnīcu struktūru, jēdziens *makrostruktūra* turpmāk lietots šaurākajā nozīmē – ‘šķirkļu saraksts’.

Runājot par elektroniskajām vārdnīcām – viena no to īpatnībām ir tāda, ka elektronisko vārdnīcu struktūru kopumā nav iespējams redzēt un analizēt. Ir pat grūti definēt, kas tāda veida vārdnīcā būtu uzskatāms par makrostruktūru (Müller-Spitzer 2013, 4), tāpēc elektroniskās vārdnīcas izmantotas tikai kā materiāls salīdzināšanai un secinājumu izdarīšanai.

Makrostruktūru klasifikācija

Čehu leksikogrāfs Ladislavs Zgusta (*Ladislav Zgusta*) raksta, ka vārdnīcas makrostruktūru jeb šķirkļu sarakstu ietekmē tādi faktori kā valodas tips un rakstības sistēma (Zgusta 1989, 297).

Šķirkļu sarakstā lemmas var tikt kārtotas dažādi. Pastāv divas galvenās leksikas kārtojuma pieejas – onomasioloģiskā un semasioloģiskā (Gouws 2003, 39). Onomasioloģiskā pieeja nozīmē leksikas kārtojumu tematiski (kā tas ir sistēmiskajās vārdnīcās), bet vispopulārākais ir semasioloģiskais princips – leksikas kārtojums alfabētiski. Taču iespējams lemmas kārtot arī tādā secībā, kādā vārdi sastopami noteiktā tekstā. Šāds princips ievērots, piemēram, antīko laiku un viduslaiku glosārijos – Homēra darbu glosārijā vārdi kārtoti tādā secībā, kādā tie minēti “Iliādā” un “Odisejā” (Zgusta 1989, 296).

Vārdnīcu makrostruktūru iespējams klasificēt pēc vairākiem kritērijiem. H. E. Vīgands un R. Govs piedāvā trīs kritērijus: klasifikācija pēc makrostruktūras elementu izkārtojuma veida, pēc piekļu-

ves struktūrām un pēc makrostruktūras elementu piederības noteiktai leksikas grupai (Wiegand, Gouws 2013, 79). Rakstā sīkāk apskatīts tikai pirmais kritērijs.

Nemot vērā elementu izkārtojumu, tiek šķirtas triju veidu makrostruktūras: 1) makrostruktūra, kurā tās elementi kārtoti pēc formas, 2) makrostruktūra, kurā elementu kārtojumu nenosaka forma, 3) makrostruktūra, kurā elementi tikai daļēji kārtoti pēc formas (Wiegand, Gouws 2013, 79).

Kārtojums pēc formas: lineārs kārtojums

Lemmu kārtojums pēc formas teorētiskajā literatūrā parasti nozīmē to kārtojumu alfabētiski. Līdzās alfabētiskam kārtojumam tiek izdalīts kārtojums ligzdās (skat., piem., Zubaitienė 2014, 16). Tomēr te rodas zināma pretruna, jo ligzdas attiecībā citu pret citu arī kārtoti alfabētiski – pēc lemmas, kas tās ievada. Raksturojot šos divus lemmu kārtojuma veidus, varētu teikt, ka alfabētiskais ir vertikāls, savukārt kārtojums ligzdās – horizontāls (un alfabētiski var būt tie abi – arī lemmu kārtojums ligzdās). Tāpēc, runājot par alfabētisku kārtojumu, šeit lietots termins *lineārs kārtojums*, kas nozīmē lemmu kārtojumu vertikāli.

Lai gan alfabēts jau pats par sevi ir noteiktā secībā sakārtotu zīmju kopums, tas tik un tā leksikogrāfijā rada zināmas problēmas. Piemēram, čehu leksikogrāfijā alfabētiska kārtojuma gadījumā kā atsevišķas grafēmas tiek šķirti *c : č : r : ř : s : š : z : ž*, bet *e : ě* secība netiek diferencēta (Zgusta 1989, 297). Līdzīga problēma redzama arī latviešu un lietuviešu vārdnīcās.

Piemēram, lietuviešu katoikonīmu vārdnīcā *Vietovardinių asmenų pavadinimų (katoikonimų) žodynas*¹ (VAPŽ) lemmu kārtojumā šķir grafēmas *c : č un z : ž*, bet šāds šķīrums neparādās patskaņu *a, q; e, ě, ė; i, j, y un u, ū, ū* kārtojumā. Tas pats sakāms arī par lietuviešu vietvārdu vārdnīcu *Vietovardžių žodynas* (VŽ) un citām lietuviešu valodas vārdnīcām.

¹ VAPŽ par onīmu vārdnīcu būtu saucama tikai daļēji. Īpašvārdiska varētu būt tikai katoikonīmu *pluralia tantum* nozīme (par to skat. Coseriu 1989, 231). Šeit VAPŽ apskatīta, jo katoikonīmi kārtoti ligzdās, kuras ievada vietvārdi. Tātad varētu uzskatīt, ka galveno šķirkļu sarakstu veido vietvārdi (lai gan tie šajā gadījumā galvenais leksikogrāfiskā darba objekts ir nevis vietvārdi, bet iedzīvotāju nosaukumi).

Arī latviešu vārdnīcās garie patskaņi alfabētiskā kārtojumā lielākoties netiek šķirti (skat., piem., LPV). Viens no izņēmumiem ir "Latvijas vietvārdu vārdnīca" (LVV), kurā šāds šķīrums ievērots – garie patskaņi seko pēc īsajiem.

Jāņa Endzelīna "Latvijas PSR vietvārdu" (ELvv) ievadā minēts, ka šķirkļi kārtoti alfabētiski (ELvv III 1956), turklāt garie patskaņi kārtoti pēc īsajiem, taču sīkāk kārtojuma principi nav paskaidroti. No mūsdienu viedokļa tas varētu radīt problēmas, jo jāatceras, ka ELvv izmantots tā sauktais J. Endzelīna alfabēts, kura divas galvenās atšķirības minētas turpmāko sējumu ievadā: divskanis *ie* seko pēc *ī* un divskanis *uo* – pēc *ū* (LVV VI 2003). Tomēr lemmu kārtojumā atrodamas atkāpes no minētajiem principiem. Piemēram, lemmu fragments no ELvv pirmā sējuma²:

gurlanku–pļava [..];

guōrlis (ar *-uor-* < *-ur-*?) z Apriķos U IV 11 (*guorļi* E II 7) : *gurl*s ME?

"*gurns*" [..];

..
gūzis [..];

gūža [..];

guōba [..];

..
*guōra*²-dīķis [..]

guōrlis [..] (ar *-uor-* < *-ur-*?) z Apriķos U IV 11 (*guorļi* E II 7) : *gurl*s ME? (ELvv 1956, 339–343).

Redzams, ka citētajā fragmentā divas reizes atkārtojas vietvārds *Guōrlis*. Ievērojot minētos J. Endzelīna alfabēta principus, tam vajadzētu būt tikai vienā vietā – pēc šķirkļa *Guōra*²-dīķis. Acīmredzot lemma divās vietās parādās neskaidrā pārveidojuma *-uor-* < *-ur-* dēļ.

Te būtu minama arī VŽ – tajā atrodami vairāki vienādi vietvārdi, taču šķirkļu secība šajos gadījumos nav skaidrota. Piemēram,

Aklāsis ēžeras plk., drp. Jonavos r.

Aklāsis Ēžeras (3^b) *Āklojo Ēžero*, *Aklājam Ēžerui*, *ī Āklajī Ēžerq*, *ties Aklūoju Ēžeru*, *Aklājame Ežerē* k. Jonavos r. (VŽ 2002, 13)

VŽ atrodami arī citi līdzīgi piemēri: *Rīmašiai* > *Rimāšiai*³ (VŽ 2001, 314), *Rīmišķiai* > *Rimišķiai* (VŽ 2002, 314), *Ālka* > *Alkā* (VŽ 2002, 17), *Bālčiai* > *Bālčiai* > *Balčiai* (VŽ 2002, 40).

Redzams, ka lemmas, kuras veido viena leksēma, kārtotas atkarībā no uzsvāra vietas, pirmos dodot tos vietvārdus, kuros uzsvārs ir tuvāk vārda sākumam. Jautājums varētu rasties par gadījumiem, kad vienādās lemmas ir vārdu savienojums (piem., *Aklāsis ēžeras*). Tādu gan ir ļoti maz, tomēr stingras konsekvences to kārtojumā nav. Piemērā ar lemmu *Aklāsis ēžeras* redzams, ka vispirms dots tas variants, kurā otrais vārds rakstīts ar mazo burtu, bet lemmu secība līdzīgos gadījumos var būt arī pretēja, piemēram: *Didžsis Raistas* > *Didžsis raistas* (VŽ 2002, 82).

Citā Lietuvas vietvārdu vārdnīcā *Lietuvos vietovardžių žodynas* (LVŽ) kārtojuma principi šādos gadījumos ir paskaidroti (skat. LVŽ 2008, XXXII–XXXVII). Piemēram, LVŽ gadījumos, kad vietvārdi sakrīt, vispirms dota tā ligzda, kas sākas ar vietvārdu, kuram nav variantu (LVŽ 2008, XXXIII).

VŽ izmantota par pamatu elektroniskajai lietuviešu vietvārdu vārdnīcai *Vietovardžių žodynas* (VŽ_e), un arī VŽ_e atrodamas dažas interesantas struktūras nianšes.

Kā minēts iepriekš, VŽ doti trīs vietvārda *Balčiai* homonīmi (kaut gan šķirkļu sarakstā tie kā homonīmi nav atzīmēti). Homonīma *Bālčiai* šķirklis VŽ ir šāds:

Bālčiai (1) 1. k. Šilutės r.; 2. k. Tauragės r. (VŽ 2002, 40).

Ierakstot šo pašu vietvārdu VŽ_e meklētājā, parādās saraksts ar četriem minētā toponīma variantiem. Iepriekš citētā forma *Bālčiai*, kura VŽ traktēta kā viens vietvārds ar divām nozīmēm, VŽ_e interpretēta kā divi homonīmi: viens nosauc ciemu Šilutes rajonā, otrs – ciemu Taurages rajonā. Līdzīgi arī citos gadījumos – piemēram, vietvārdam *Kólainiai* VŽ atzīmētas divas nozīmes (VŽ 2002, 176), kamēr VŽ_e tie uzskatīti par diviem homonīmiem.

VŽ ievadā gan ir teikts, ka pēc šķirkļa vārda norādīts vietvārda objekts (VŽ 2002; 7) (nevis vietvārda nozīmes), tomēr šāds pieraksta veids ir savā ziņā mulsinošs, īpaši tāpēc, ka onīmu vārdnīcās tradicionāli tiek raksturota nevis vietvārda nozīme (par ko VŽ gadījumā

² ELvv izmantota ligzdu sistēma. Piemērs sadaļā par lineāru kārtojumu minēts tāpēc, ka analizēta nevis ligzdas uzbūve, bet ligzdu savstarpējais kārtojums, kas šajā gadījumā ir lineārs.

³ Apzīmējums > šeit nozīmē *Rimāšiai* seko pēc *Rīmašiai*.

vedina domāt skaidrojošajām vārdnīcām raksturīgās numerācijas izmantojums), bet vietvārda nosauktais objekts. Varētu rasties jautājums, kāpēc šos objektus vietvārdu vārdnīcā nepieciešams numurēt un, ja tie tiek numurēti, tad pēc kāda principa (kā tiek noteikts, kurš objekts būs pirmais, kurš otrais utt.). To pašu varētu jautāt arī par lietuviešu vietvārdu akcentēšanas vārdnīcu *Vietovardžių kirčiavimo žodynas* (VKŽ).

Lai gan ne VŽ, ne VKŽ ievadā informācija par objektu kārtojuma principiem šķirkļi nav sniegta, noprotams, ka, piemēram, VŽ vispirms alfabētiski doti visi objekti Lietuvā, savukārt pēc tiem – tāpat alfabētiski visi objekti ārpus Lietuvas. Skat. šķirkli *Būdviečiai* (VŽ 2002, 63).

Īpašvārdu vārdnīcās lemma parasti ir viens vārds vai vārdu savienojums. Klāva Siliņa “Latviešu personvārdu vārdnīcā” (LPV) kā lemma atsevišķos gadījumos izceltas viena un tā paša personvārda formas. Piemēram, *Lēn/a, -e* (LPV 1990, 211), *Vent/s, -is* (LPV 1990, 321). Iespējams, formu variantus šādos gadījumos precīzāk būtu analizēt kā morfoloģisko informāciju šķirkļi, tomēr vismaz daļēji tie būtu apskatāmi, arī runājot par šķirkļu sarakstu.

Vairākos gadījumos norādītas nevis kāda personvārda galotnes, bet paplašinātās izskaņas: piemēram, *Joh/ims, -ums* (LPV 1990, 182), *Ješ/uks, -kīna* (LPV 1990, 179), *Jēk/abiņš, -aupītis* (LPV 1990, 177).

Īpatnēji, ka LPV reizēm šķirkļu sarakstā kā atsevišķas lemmas atrodamas abas formas (piemēram, dots šķirklis *Lēne* ar norādi *skat. Lēna* (LPV 1990, 211)), savukārt reizēm otra forma kā atsevišķs šķirkļa vārds neparādās. Piemēram, šķirklis *Matild/a, -e* (LPV 1990, 234). Šķirkļu sarakstā lemmas *Matilde* nav.

No piemēriem noprotams, ka abi varianti atsevišķi parādās tad, ja tie alfabētā nav blakus. Piemēram,

Līb/a, -e [..].

Libarts [..].

Libe [..].

Libe s., skat. *Lība* (LPV 1990, 213–214).

Šāda vairāku formu došana vienā šķirkļi būtu uzskatāma par leksikas kārtojumu ligzdā, tomēr nav īsti skaidrs, kāpēc tādā gadījumā vienā šķirkļi nav apvienoti citi personvārdi, kuriem ir kopīga izcelsme, piemēram, *Jei/cis, -kus, Jēk/a, -as, Jēkabs, Jēkaubs, Jek/e, -els* – tiem visiem pamatā ir personvārds *Jākobs*.

Iespējams, vismaz daļēji to varētu saistīt ar faktu, ka vārdnīcas sastādītājs K. Siliņš nebija valodnieks un ne visur ievērojis konsekvenci.

Īpašvārdi tiek iekļauti arī dažādās cita tipa vārdnīcās. Šai ziņā interesanta ir mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīca *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (DLKŽ). Tās drukātā izdevuma ievadā minēts, ka vārdnīcā nav ietverti personvārdi (DLKŽ 2012, X), bet par citu īpašvārdu iekļaušanu vai neiekļaušanu nekas nav teikts. Pārlūkojot šķirkļu sarakstu, redzams, ka vārdnīcā atrodami svētku nosaukumi, piemēram, *Vēlīkos, Vēlīnēs* (DLKŽ 2012, 917), un citi īpašvārdi, tādi kā *Bīblija* (DLKŽ 2012, 82), *Korānas* (DLKŽ 2012, 372), bet nav doti vietvārdi, kā tas ir, piemēram, “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (MLVV).

DLKŽ vārdnīcas elektroniskajā versijā (DLKŽ_e) vietvārdi pievienoti atsevišķā šķirkļu sarakstā. Ierakstot meklētājā pirmo burtu, parādās visi attiecīgā burta šķirkļi. Uzmanību piesaista lemmu formu atlase. Šķirkļu sarakstā minēti, piemēram, šādi horonīmi: *Latvija, Lietuva, Lenkija, Bulgarija* (DLKŽ_e), bet tajā pašā laikā ir arī tādi valstu nosaukumi kā *Angolos Respublika, Armēnijos Respublika, Baltarusijos Respublika*. Varētu jautāt – pēc kāda principa šajos gadījumos ir izvēlēta šķirkļa vārda forma?

DLKŽ_e vietvārdu saraksts atsevišķās vietās nav alfabētisks. Piemēram, *Cirkliškis > Cēsysis > Chakasijos Respublika > Charkovas* (DLKŽ_e). Tas gan elektroniskajām vārdnīcām nebūtu uzskatāms par būtisku trūkumu, jo tajās meklēšana lielākoties notiek, ierakstot meklētājā vajadzīgo vārdu, nevis pārskatot noteiktu šķirkļu saraksta daļu.

Runājot par alfabētisku lemmu kārtojumu, leksikogrāfijas teorētiķi norāda uz nepieciešamību šķirt divas jēdziena *alfabēts* izpratnes. Pirmā būtu attiecināma uz konkrētu valodu (piemēram, latviešu vai lietuviešu valodas alfabēts), savukārt otrā saistīta ar leksikas kārtojumu alfabētiski konkrētā vārdnīcā, kas var nebūt identisks ar attiecīgās valodas alfabētu. To sauc par piekļuves alfabētu (*access alphabet*) (Bergenholtz, Tarp 1995, 190). Piekļuves alfabētā var būt papildu burti no citu valodu alfabētiem, defises, domuzīmes, skaitļi utt.

Par šādu piekļuves alfabētu var runāt arī LVV gadījumā. Vārdnīcas ievadā skaidrots: “Ja vietvārdi citēti no rakstu avotiem, šo

vārdu rakstībā saskaņā ar oriģinālu var būt izmantotas arī citas burtzīmes, tostarp arī citu valodu (galvenokārt vācu un krievu valodas) alfabēta burti. Šādi rakstītu vārdu iekļaušana alfabētiskajā kārtojumā ir bijusi mazliet nosacīta, pamatodamās uz vietvārda izrunas iespējamo aptuveno atveidojumu latviešu rakstībā“ (LVV 2006, VII). Piemēram,

Podlugi [..].

“Podļadini” [..].

“Подляшково” [..].

Podļesa [..].

Подлешкôво [..].

“Podlet’e” (LVV 2006, 316).

Šāds princips, no vienas puses, ir loģisks un pamatots, tomēr, no otras puses, apgrūtina attiecīgā vietvārda atrašanu, jo lietotājam nepieciešams zināt, kā svešvalodu alfabēta grafēmas izrunājas. Ja vietvārdi, kas pierakstīti citās valodās, tiktu kārtoti atsevišķā sarakstā, tos varētu meklēt tikai pēc formālām pazīmēm, t. i., pēc attiecīgās valodas alfabēta.

LVV izmantotajam principam svešvalodās pierakstītos vietvārdus kārtot atbilstoši izrunai ir arī citi trūkumi. Piemēram, šāds šķirkļu saraksta fragments:

“Pasolnica” [..].

“Pasoule” [..].

“Pasox” [..].

Paspârne [..]

Pass [..] (LVV 2003, 154–155).

Noprotais, ka šajā gadījumā vietvārds *Pasox* drīzāk kārtots nevis pēc izrunas, bet pēc alfabēta, pieņemot, ka grafēma *x* alfabētā atrodas pēc *u*.

Līdzīgi piemēri ar grafēmām no citu valodu alfabētiem atrodami arī LPV, lai gan ievadā to kārtojums nav paskaidrots:

Miljana [..].

Mil(I)ija [..].

Milly [..].

Milna [..] (LPV 1990, 240).

No citētā lemmu fragmenta nevar nepārprotami secināt, pēc kāda principa kārtoti personvārdi ar grafēmām no citiem alfa-

bētiem – kārtojumu šajā fragmentā var interpretēt vismaz divējādi. Pieņemot, ka *y* šajā gadījumā, iespējams, izrunājams kā *ī* (lai gan šķirkli par to nekādu norāžu nav), varētu secināt, ka personvārdi ar grafēmām no citu valodu alfabētiem kārtoti pēc izrunas. Tomēr varētu arī uzskatīt, ka LPV minētie personvārdi kārtoti pēc formālām pazīmēm, pieņemot, ka *y* konkrētajā piemērā liekams pēc *i*.

Citos līdzīgos piemēros LPV izmantots kārtojums pēc iespējamās izrunas, pieņemot, piemēram, ka *x* personvārdā izrunājams kā *ks*:

Preidels [..].

? Prekans [..].

? Prexadde [..].

? Prekse [..] (LPV 1990; 263).

Tomēr šāda veida kārtojums nav ievērots konsekventi:

Revids [..].

Revus [..].

Rex [..].

Rezēds [..].

Rezenda [..] (LPV 1990, 272–273).

Kārtojums ligzdās un nišās

Kā minēts iepriekš, alfabētiska kārtojuma gadījumā lemmu saraksts ir vertikāls (Hausmann, Wiegand 1989, 336). Taču iespējams arī lemmu kārtojums ligzdās (*nesting*) un nišās (*niching*) (Hausmann, Wiegand 1989, 336).

Kā raksta H. E. Vīgands, ligzda ir tāds šķirkļu veids, kurā vismaz viena lemma neiekļaujas lineārā šķirkļu sarakstā uzreiz pēc vārda, kas ligzdu ievada (Wiegand 1989, 391). Savukārt nišās – pretēji ligzdām – visas lemmas alfabētiski būtu izkārojamas starp vārdu, kas ievada ligzdu, un nākamo šķirkli. Turklāt arī pašas lemmas šķirkli kārtotas alfabētiski. (Gouws 2002, 135)

Ligzdās kārtoti šķirkļi veido zināmu novirzi no stingras lineāras makrostruktūras, kāda ir vertikāla alfabētiskā kārtojuma gadījumā. Lai vārdnīcā atrastu, piemēram, kādu no ligzdā kārtotiem vārdiem, būtu nepieciešams meklēt pēc tā šķirkļa vārda, kas ir ligzdas pamatvārds (Wiegand 1989, 390).

H. E. Vīgands min divus aspektus, kā kārtojums ligzdās veido novirzi no stingras lineāras makrostruktūras. Pirmais aspekts – ārējā novirze. Tas nozīmē, ka kāda no ligzdā esošajām lemmām neiekļaujas galvenajā šķirklju sarakstā (Wiegand 1989, 391–392). Piemēram:

Pamūša [..].

“Panaize” [..].

“Panakse” // “Panākse” // “Ponakse”// “Ponākse”// “Ponaksis”// “Ponakste”// “Ponākste” u > 1. Ventā Kuldīgas un Saldus r., 27 km, Lup IV 24, 25. Skat. s.v. *Puōnakse*.

Panameškes [..].

Panaris [..] (LVV 2003, 114).

Vietvārda paralēlnosaukumi pašā ligzdā kārtoti alfabētiski, tomēr, ja *Ponakse*, *Ponākse*, *Ponaksis*, *Ponakste* un *Ponākste* būtu jāintegrē alfabētiskā šķirklju sarakstā, tie neatrastos uzreiz pēc šķirklja *Panakse*, bet būtu jāmeklē tālāk šķirklju sarakstā. Leksikogrāfijas teorijā šāda veida leksikas kārtojums tiek saukts par pirmā līmeņa kārtojumu ligzdā (*first level of nesting*) (Gouws 2003, 41; Gouws 2007, 58).

Salīdzinājumam cits LVV šķirklis:

“Paderišu purvs” [..].

“Padestendes” [..].

Padēkle pl Mētrienā (un *Padēkles* grāvis, plāvā bijis daudz pīļu ligzdu) 1960, *Padēkļi* mā Zemītē 1973: *padēklis* 1. ‘untergelegtes Nestei’ ME III 16.

***Padēls** [..].

“Padgerni” [..]. (LVV 2003; 16).

Šajā gadījumā vietvārdi *Padēkles* grāvis un *Padēkļi* tāpat kārtoti alfabētiski, tomēr atšķirībā no iepriekšējā attēlā redzamā piemēra alfabētiskā lineārā šķirklju sarakstā to atrašanās vieta nemainītos – tie būtu uzreiz aiz *Padēkle*.

LVV ievadā vietvārda varianti vai paralēlnosaukumi (kas vārdnīcas tekstā ievietoti aiz apzīmējuma //) saukti par papildkomentāriem (LVV 2006, XI), nevis lemmām, taču jāņem vērā, ka šādam vietvārdam ir gan lemmas, gan komentāra funkcija. Attiecībā pret vietvārdu *Panakse* citi nosauktie (*Ponakse*, *Ponākse*, *Ponaksis*, *Ponakste*, *Ponākste*) funkcionē kā komentārs, tomēr katrs atsevišķi tie varētu tikt uzskatīti arī par lemmām.

Līdzās ārējai novirzei H. E. Vīgands min arī iekšējo novirzi. Iekšējā novirze saistīta ar to, ka lemmas ligzdā atšķirībā no nišām nav kārtotas alfabētiski. Piemēram,

Pales-kalns ka un ņjs (nodedzināta kara laikā) Mārcienā 1961, *Pales* z Rembatē E I 55 (ņz Ķegumā cp 1953), *Palene* pl Alsviķī 1939, *Palenieki* mā Šķilbēnos 1976. Sal. liet. *Pāliu miškas* me bij. Šilavota pag LKil? Sal. arī liet. *pālios* (pl.) ‘izžuvuša ezera vieta (atliekas)’ Lietlv 342? Skat. arī s.v. “Pala”, “Palas” (LVV 2003, 91).

Kārtojot pēc alfabēta, lemmu secībai šķirklī būtu jābūt šādi: *Palene* > *Palenieki* > *Pales*. Leksikas izvietojumu, kad lemmas ligzdā nav liktas alfabētiski, sauc par otrā līmeņa kārtojumu (*second level nesting*) (Gouws 2003, 41).

Ne H. E. Vīgands, ne R. Govs, analizējot iekšējo novirzi, nav minējuši, kā šķirklja struktūra tiek skaidrota vārdnīcās. Iespējams, ka lemmu kārtojumam tajās izmantots nevis alfabēts, bet citi formālie rādītāji. Šādu paskaidrojumu galvenais mērķis ir palīdzēt vārdnīcas lietotājam atrast vajadzīgo vārdu, kamēr alfabētiskam kārtojumam (neatkarīgi no tā, vai tas attiecas uz lemmu izkārtojumu ligzdā vai galveno šķirklju sarakstu) sīkaki paskaidrojumi parasti nav nepieciešami.

Kārtojumu pēc formas nevajadzētu saistīt tikai ar alfabētu. Kā tas redzams LVV gadījumā, lemmu kārtojumam ligzdās var tikt izmantots cits princips. Vārdnīcas šķirklī vietvārdi kārtoti šādā secībā: vsk. nom., vsk. ģen., dsk. nom., dsk. ģen. Tādā pašā secībā likti vietvārdi ar citu celma formu (ja tādi ir), sufiksālie atvasinājumi (alfabētiskā secībā, bet viena un tā paša atvasinājuma gramatiskās formas jau minētajā morfoloģiskajā secībā) (LVV 2003, VI).

ELvv plašos šķirkljos sublemmas kārtotas pēc intonācijas (kas arī šajā gadījumā ir kārtojums pēc formas). Piemēram, skat. šķirklja *cūka* subšķirkli *cūcene* (ELvv 1965, 174) – vispirms doti visi toponīmi *cūcene* ar stiepto intonāciju, tad – ar krītošo un pēc tam – ar nezināmu intonāciju.

Makrostruktūra, kurā elementu kārtojumu nenosaka forma

Šādā gadījumā tiek šķirtas divu veidu makrostruktūras: nejaušā makrostruktūra (*randomized macrostructure*) un sistēmiskā makrostruktūra (*system-related macrostructure*) (Wiegand, Gouws 2013, 90).

Nejaušā makrostruktūra sastopama samērā reti. Šāda veida vārdnīcās nav nekādas elementu kārtojuma sistēmas – kārtojuma sistēma vārdnīcas lietotājam nav zināma. Pat gadījumā, ja leksikogrāfs vārdnīcā aprakstītos elementus tomēr kārtojis noteiktā sistēmā, kas zināma tikai viņam pašam (piemēram, elementi kārtoti pēc to cilmes), no lietotāja perspektīvas vārdnīcas makrostruktūra tik un tā ir nejauša (Wiegand, Gouws 2013, 90).

Pārskatot latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcas, konstatējams, ka ne visās lemmu kārtojums ir paskaidrots. Šāda paskaidrojuma trūksts, piemēram, VŽ. Tāpat nekādas informācijas par makrostruktūru (tostarp lemmu kārtojumu) nav arī VKŽ.

Šajos gadījumos gan nevarētu teikt, ka vārdnīcas makrostruktūra ir nejauša – lai gan atsevišķi tas nav minēts, skaidrs, ka gan VŽ, gan VKŽ lemmas kārtotas alfabētiski. Atšķirībā no citu veidu makrostruktūrām nejaušās makrostruktūras elementi tiek saukti nevis par lemmām, bet par šķirķļa nosaukumiem (*article titles*), jo elementu kārtojums šādā gadījumā neietver nekādu meklēšanas sistēmu, pēc kuras šķirķļus būtu iespējams atrast, citiem vārdiem – šādā vārdnīcā nav piekļuves struktūras. Tādas vārdnīcas sauc par bezpiekļuves (*non-accessible*) vārdnīcām (Wiegand, Gouws 2013, 90).

Sistēmiskās makrostruktūras gadījumā lemmas tiek kārtotas pēc to piederības noteiktai leksiski semantiskai grupai (Wiegand, Gouws 2013, 91).

Latviešu un lietuviešu leksikogrāfijā ir vairākas sistēmiskas vārdnīcas, piemēram, Jona Paulauska (*Jonas Paulauskas*) sistēmiskā lietuviešu valodas vārdnīca *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas* (SLKŽ), sistēmiskā frazeoloģijas vārdnīca *Sisteminis lietuvių kalbos frazeologijos žodynas* (SLKFŽ), vārdnīca pusaudžiem *Pauglių žodynas* (PŽ), Zofijas Babickienes (*Zofija Babickienė*) un Aušrines Bareikītes (*Aušrinė Bareikytė*) veidotā ilustrētā vārdnīca *Lithuanian Pictorial Dictionary* (LPD) u. c., taču neviena no tām nav veltīta īpašvārdiem.

Daļējs kārtojums pēc semantikas

Kā atzīst leksikogrāfijas teorētiķi, šo makrostruktūras veidu varētu saukt arī par daļēju kārtojumu pēc formas (Wiegand, Gouws 2013, 91). Piemērs šādam kārtojumam varētu būt LTV – tajā apvienoti desmit

šķirķļu saraksti (Gudijas vietvārdi, Karaļauču reģiona vietvārdi, Latvijas vietvārdi, Lietuvas vietvārdi u. c.). Elementi šķirķļu sarakstos kārtoti alfabētiski, bet pašu sarakstu kārtojumu varētu saukt par sistēmisku.

Piemērs daļējam kārtojumam pēc semantikas ir arī sinonīmu vārdnīcas. Leksikogrāfijas teorijā tās tiek uzskatītas par sistēmiskām (skat. Tekorienė, Maskaliūnienė 2004, 73; Zubaitienė 2014, 156), tomēr iespējams, ka precīzāk šādas vārdnīcas būtu saukt par daļēji sistēmiskām, jo sinonīmu rindas kārotas alfabētiski. Sistēmisks ir tikai leksēmu kārtojums sinonīmu rindās. Piemēram, lietuviešu valodas sinonīmu vārdnīcā *Sinonimų žodynas* (SŽ) leksēmas sinonīmu rindā kārtotas šādā secībā: pēc dominantes dodami biežāk lietotie neitrālie vārdi, pēc tiem – vārdi, kuriem ir kāds stilistisks nozīmes papildkomponents. Sinonīmu rindas beigās pēc apzīmējuma [^] doti frazeoloģismi (SŽ 2002, XI).

Sinonīmu vārdnīcas par daļēji sistēmiskām atzinusi arī E. Jakaitiene (skat. Jakaitienė 2005, 214).

Salīdzinājumam, piemēram, J. Paulauska SLKŽ. Tajā alfabētiski nav kārtotas ne tematiskās nodaļas (piem., *Judėjimas* > *Erdvė* > *Laikas*), ne nodaļu apakštēmas, ne leksēmas šķirķļos.

No personvārdu vārdnīcām par daļēji sistēmisku būtu saucama arī Zigma Zinkeviča (*Zigmas Zinkevičius*) sastādītā lietuviešu personvārdu vārdnīca *Lietuvių asmenvardžiai* (LA). Vārdnīca veidota no vairākām tematiskajām nodaļām (piem., *Krikščioniškasis vardynas*, *Pravardynas*), kas sīkāk dalītas apakšnodaļās. Piemēram, nodaļa *Pravardynas* (iesauku saraksts) sīkāk dalīta apakšnodaļās (nosauktas dažas): personvārdi ar dzīvnieku nosaukumu etimonu (*Gyvūniniai asmenvardžiai*), personvārdi ar augu nosaukumu etimonu (*Augmeniniai asmenvardžiai*), personvārdi ar saimniecības lietu nosaukumu etimonu (*Buities reikmenu ir savoku asmenvardžiai*) (LA 2008, 10).

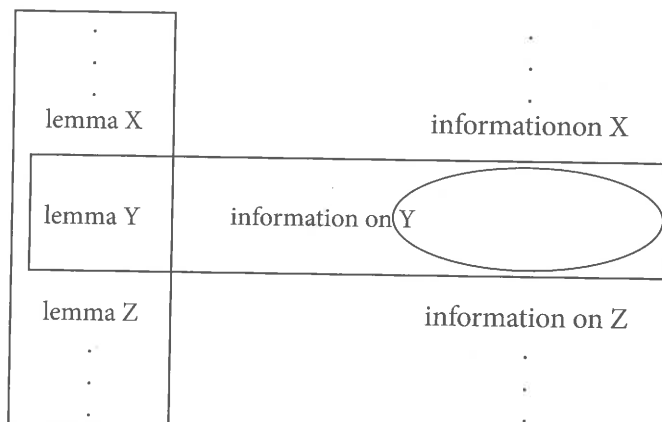
Personvārdi nodaļās kārtoti pēc alfabēta, tomēr atsevišķās vietās šāds kārtojums nav ievērots. Piemēram, fragments no kristīgo personvārdu saraksta: *Ananijus* > *Anatolijus* > *Anastazas* > *Andriejus* (*Andrius*) (LA 2008, 392–393). Ņemot vērā alfabētisko kārtojumu, šķirķlim *Anastazas* būtu jābūt pirms šķirķļa *Anatolijus*.

Vēl viens piemērs no tās pašas nodaļas: *Eusebijus* > *Eutalijs* > *Eustachijus* > *Eustatijus* > *Euzebijus* (LA 2008, 403). Šķirķlim *Eutalijs* alfabētiskā kārtojumā būtu jāatrodas pēc *Eustatijus*.

LA strukturālā aspektā varētu uzskatīt arī par vairāku vārdnīcu apvienojumu, jo pirms katra šķirklju saraksta dota neliela informācija par konkrētās cilmes personvārdiem, minēts, kā tie kārtoti. Pirms atsevišķiem šķirklju sarakstiem norādīts arī, kāda informācija atrodama vārdnīcas šķirkljos (skat., piemēram, LA 2008, 353).

Lemmu un sublemmu šķīrums

Lemma ir tā vārdnīcas vienība, kas saistīta gan ar mikrostruktūru, gan makrostruktūru. Tomēr klasiskajā vārdnīcu struktūras koncepcijā lemma tiek uzskatīta par piederīgu pie makrostruktūras. Skat. 1. attēlu.

— makrostruktūra; — šķirklis; — mikrostruktūra

1. attēls. Vārdnīcas mikrostruktūras un makrostruktūras shēma (Hausmann, Wiegand 1989, 329)

Aplūkojot shēmu, varētu rasties jautājums, kurā vietā šādā shēmā atrastos tās lemmas, kas kārtotas ligzdā. Piemēram,

Bālkis up. Vlkj; **Balkēlis** ež. Sug. Upēvardis siejams su liet. *bālksti* 'balksti, balti, balsti' (Vanagas 1981, 57); matyt, tokia pat galētų būti ir ežero vardo kilmė (LVŽ 2008, 333).

Lai gan *Balkēlis* formāli ir lemma (tāpat pēc šī kritērija pieder makrostruktūrai), tomēr tā nepalīdz orientēties alfabētiskajā šķirklju sarakstā, resp., funkcionē citādi nekā lemma *Bālkis*, kā dēļ, iespējams, būtu uzskatāma par tuvāku mikrostruktūrai.

Sīkāk apskatot daļēju kārtojumu pēc formas, vēlreiz būtu minama LVV. Tās ievadā skaidrots – "ja šķirklī ir daudz vietvārdu, tie, kas veido lielākas grupas (pēc morfoloģiskā dalījuma), rakstīti atsevišķās rindkopās" (LVV 2003, VII) (tāds pats princips izmantots arī Elvv).

Šajā gadījumā varētu sacīt, ka vārdnīcā ir divu līmeņu makrostruktūra. Piemēram, LVV šķirklī *Padaĩbe* ir šādas lemmu grupas (minēta katras grupas pamatlemma): *Padaĩbes-*, *Padaĩbes*, *Prūš-padaĩbis*, *Padaĩbji*, *Padaĩbu-*, *Padaĩbene* (LVV 2003, 12). LVV ievadā šādas lemmas sauktas par subšķirkljiem, tomēr leksikogrāfijas teorijā jēdzienam *subšķirklis* (jeb *sublemma*) ir nedaudz cita nozīme. Šķīrums starp lemmām un sublemmām ir saistīts nevis ar to kārtojuma veidu, bet ar attēlojumu vārdnīcā (Gouws 2007, 58).

Kāds makrostruktūras elements par sublemmu saucams tad, ja tas atrodams, meklējot pēc ligzdas pamatvārda, turklāt daļa no šīs lemmas ir saīsināta, lai neatkārtotu jau iepriekš minētu vārda daļu (Gouws 2007, 59). Piemēram, šķirklis *skriĩsti* DLKŽ_e:

skriĩsti, *skreĩnda*, ~do

1. judēti oru, lēkti [..].

2. prk. greitai eiti, bēgti, joti, važiuoti [..].

~**dējas**, ~**dēja** dkt. (1).

~**dikas**, ~**dikē** dkt. (2).

~**dĩmas** (2) (DLKŽ_e).

Sublemmas šajā šķirklī ir *skridējas*, *skridēja*, *skridikas*, *skridikē* un *skridĩmas*. Ja ligzdā dota pilna lemmas forma, tā tiek saukta par galveno lemmu (Gouws 2007, 59). Ņemot vērā šādu interpretāciju, LVV sublemmas būtu, piemēram, tie šķirklja vārdi, kas no galvenās lemmas atšķiras tikai ar zilbes intonāciju. Vārdnīcā ir dots tikai to segments ar intonāciju:

Pabērze pļ Aizvīķos U IV 18 k, ar *ēr* pļ Nītaurē (Lakšos netālu no Budzīšiem mā) 1950 [..] (LVV 2003, 3).

Tomēr jāatzīst, ka R. Gauvsa piedāvātā termina *sublemma* interpretācija vairāk attiecināma uz tulkojošajām un skaidrojošajām

vārdnīcām. Apskatot īpašvārdu vārdnīcas, būtu jāņem vērā ne tikai lemmas attēlojuma forma, bet arī funkcija un vieta vārdnīcas struktūrā.

Par sublemmām vārdnīcā parasti ir mazāk gramatiskās un cita veida informācijas – tās netiek aprakstītas tik plaši kā lemmas (par to skat. arī Gouws 2003, 37; Murmulaitytė 2010). Piemēram, DLKŽ_e šķirklī *skristi* esošo sublemmu nozīmes nav skaidrotas.

Tas gan nebūtu uzskatāms par noteicošo kritēriju lemmu un sublemmu šķīrumam, jo dažkārt arī lemmas aprakstītas ļoti īsi, piemēram, dodot norādi uz citu šķirkli:

ējīmas (2) → e i t i (DLKŽ_e).

Šajā gadījumā lietvārds *ējīmas* nav skaidrots, šķirklī ir norāde uz darbības vārda *eiti* šķirkli:

eīti, *eīna*, *ējo* [...]

ējējīlas, ~a dkt. (1).

ējīmas (2) (DLKŽ_e)

Kā redzams, lietvārda skaidrojums nav atrodams arī attiecīgajā darbības vārda šķirklī. Tomēr, salīdzinot abu šķirklu – *ējīmas* un *eīti* – struktūru, kā vienu no galvenajām atšķirībām varētu minēt to, ka pirmajā gadījumā, kad *ējīmas* dots kā atsevišķs šķirklja vārds, tas saistīts ar ārējo piekļuves struktūru (par to skat. tālāk rakstā), resp., palīdz orientēties alfabētiskajā šķirklju kārtojumā. Otrajā gadījumā – iekļaujot attiecīgo leksēmu citā šķirklī kā sublemmu – tā ārējās piekļuves struktūru neatspoguļo.

Līdzīgus piemērus varētu minēt arī no lietuviešu personvārdu cilmes vārdnīcas *Lietuvių vardų kilmės žodynas* (LVKŽ):

ĀLEKSAS (1) – liet. trumpinys iš *Aleksándras*† (LVKŽ 2009, 46).

Bultiņa pie personvārda norāda, ka tas meklējams atsevišķā šķirklī. Šai gadījumā ligzdā esošais personvārds *Aleksándras* sniedz informāciju tikai par vārddarināšanas attieksmēm, bet par pašu personvārdu nekādas informācijas nav.

Neatkarīgi no tā, vai dota pilna lemmas forma vai tikai kāda tās daļa, horizontāli kārtotas leksēmas vienāla būtu meklējamas pēc ligzdas pamatvārda.

No tā izriet, ka šķīrumu starp lemmām un sublemmām varētu saistīt arī ar to, kuram vārdnīcas struktūras aspektam – mikrostruktūrai vai makrostruktūrai – tās pieder. Galvenās lemmas vairāk attiecas uz makrostruktūru, kamēr sublemmas – uz mikrostruktūru.

LVV ir piemērs tam, ka lemmu kārtojumā var tikt apvienoti vairāki principi – līdzās lineāram alfabētiskam kārtojumam (pēc tāda principa kārtotas ligzdas attiecībā cita pret citu) parādās arī sistēmiska kārtojuma iezīmes. Sistēmiski vairākos gadījumos kārtotas, piemēram, lemmu grupas.

Piekļuves struktūras

Aprakstot makrostruktūras elementu kārtojumu, būtu jāmin arī piekļuves struktūra (*access structure*).

Piekļuves struktūra ir norāžu un indikatoru struktūra, kas palīdz vārdnīcas lietotājam atrast vajadzīgo informāciju (Bergenzoltz, Tarp 1995, 16), tātad aizved līdz meklētajam šķirklī. Tiek šķirtas divu veidu piekļuves struktūras – ārējā un iekšējā.

Ārējo piekļuves struktūru (*outer access structure*) veido rādītāji un norādes, kas palīdz atrast vajadzīgo šķirkli (Bergenzoltz, Tarp 1995, 16). Savukārt iekšējās piekļuves struktūra (*inner access structure*) ir norāžu struktūra, kas palīdz orientēties šķirklī (Bergenzoltz, Tarp 1995, 16).

Rakstā sīkāk analizēta tikai ārējā piekļuves struktūra (iekšējā vairāk attiecināma uz vārdnīcu mikrostruktūru). Tipisku ārējās piekļuves struktūru vispārīga tipa vārdnīcās veido alfabētisks šķirklju kārtojums (DL 2001, 3). Ja vārdnīcā ir tikai viens meklēšanas kritērijs (piemēram, šķirkljus iespējams meklēt tikai pēc alfabēta), šādu vārdnīcu sauc par monopieejamu (*monoaccessible*) (Hausmann, Wiegand 1989, 338). Tomēr lielākajā daļā vārdnīcu ir iekļauti tā sauktie norādošie elementi (*guiding elements*). Piemēram, vairāksējumu vārdnīcās norādošais elements ir jau uz sējuma muguriņas esošā informācija par to, kādus šķirkljus konkrētais sējums ietver. Šādi norādošie elementi ir arī tā sauktais mainīgais lappuses tituls (Hausmann, Wiegand 1989, 338). Skat. 2. attēlu.

Attēlā redzama LVŽ lappuses augšējā mala un pirmais no lappusē esošajiem šķirkljiem. Mainīgajā titulā dots konkrētajā lappusē atrodamais pirmais un pēdējais šķirklja vārds. Līdzīgi rīkojušies arī VŽ veidotāji, tikai tur mainīgajā titulā lasāms pirmais un pēdējais šķirklja vārds vārdnīcas atvērumā. Šis princips VŽ gan nav ievērots

konsekventi – piemēram, pirmajā un pēdējā atvērumā mainīgā titula nav.

Abarē	Abelinē
<i>Abārē</i> dv. Šts; <i>Abārius pušynēlis</i> mš. Ob; <i>Abario bala</i> b. Imbr. Iš adv. <i>Abāris</i> , <i>Abarys</i> , <i>Abārius</i> (LPŽ I 56).	

2. *attēls*. Mainīgais lappuses tituls Lietuvas vietvārdu vārdnīcā *Lietuvių vietovardžių žodynas* (2008, 2)

Iespējams, to nevajadzētu uzskatīt par nepilnību, jo galvenais piekļuves kritērijs šajā gadījumā ir alfabēts un lappuses tituls ir tikai kā papildu meklēšanas iespēja, kas palīdz orientēties nelielā vārdnīcas daļā (t. i., atvērumā).

Vārdnīcas, kurās ir dažādi indeksi, tiek sauktas par polipieejamām (*polyaccessible*). Šādās vārdnīcās atrast vajadzīgo šķirkli iespējams, ņemot vērā ne tikai alfabētisko kārtojumu, bet arī citus meklēšanas paņēmienus (Hausmann, Wiegand 1989, 339).

Papildu indeksi, kas attiecas uz šķirķļu sarakstu, lielākoties raksturīgi sistēmiskajām un daļēji sistēmiskajām vārdnīcām. Piemēram, LA beigās ir dots personvārdu rādītājs, pie katra personvārda norādot, kurā lappusē tas atrodams.

Interesanti, ka iepriekš minētie personvārdi *Anatolijus* un *Anastazas* šajā indeksā doti alfabētiski (t. i., ne tā kā galvenajā šķirķļu sarakstā) (LA 2008, 653). Tāpat alfabētiski doti arī personvārdi *Eustatijus* un *Eutalija* (LA 2008, 683). Acīmredzot šķirķļu kārtojumā pamattekstā ieviesusies nejauša kļūda.

Runājot par papildu indeksiem, jāņem vērā, ka vārdnīcās var būt arī tādi indeksi, kas nav saistīti ar šķirķļu sarakstu. Piemēram, pareizrakstības vārdnīcām kā pielikumi pievienoti ģeogrāfisko nosaukumu saraksti. Šādi saraksti vārdnīcu nepadara par polipieejamu, ja vietvārdi nav integrēti galvenajā šķirķļu sarakstā, bet doti tikai kā papildu materiāls.

Tāpat rodas jautājums, kā pēc šāda kritērija klasificēt sistēmiskās vārdnīcas – vai tās ir monopieejamas vai polipieejamas. Ja tajās nepieciešams atrast kādu konkrētu vārdu, to visbiežāk iespējams

izdarīt tikai pēc vārdnīcas beigās pievienotā indeksa. Piemēram, “Sinonīmu vārdnīcas” šķirklis *vientiesis*:

vientiesis – naivulis, lētticis, nelga; *sar.* – naivišķis, antiņš, Dieva dots (laists) cilvēciņš; *vienk.* – stubausis, putlūriņš (SV 2002, 455).

Vārds *antiņš* nav atrodams šķirķļu sarakstā kā sinonīmu rindas dominante. Vienīgā iespēja to sameklēt ir pēc beigās pievienotā rādītāja. Lai gan ievadā sinonīmu rindas uzbūve un leksikas kārtojuma principi ir paskaidroti (līdz ar to nevarētu teikt, ka vārdnīcā nav nekādas piekļuves struktūras), tas vienalga negarantē, ka konkrētās leksēmas meklējumi galvenajā šķirķļu sarakstā būs veiksmīgi, jo sinonīmi rindās kārtoti nevis pēc kādām formālām pazīmēm (kas ir vairāk vai mazāk objektīvas), bet pēc semantikas. Nav garantijas, ka lietotājs meklējamā vārda semantiku interpretēs tāpat kā vārdnīcas veidotājs.

Līdz ar to varētu teikt, ka šāda tipa vārdnīcās galvenais meklēšanas kritērijs ir tieši vārdu rādītājs un, iespējams, arī šādas vārdnīcas, vismaz no praktiskā viedokļa raugoties, drīzāk ir monopieejamas, kaut teorētiski tomēr ietver papildu meklēšanas indeksus.

Ir autori, kas šāda tipa vārdnīcu makrostruktūru sauc nevis par polipieejamu, bet par divdaļīgu (skat., piem., Zubaitienē 2014, 163). Te gan varētu diskutēt, vai indekss ir makrostruktūras (šaurākajā izpratnē) vai tomēr ārpuskorpuse daļa.

Secinājumi

Kā redzams, aprakstot vārdnīcu makrostruktūru, vairākas problēmas saistītas ne tikai ar leksikas kārtojumu un atlasī, bet arī ar terminoloģiju, kas, kā liecina piemēri, vairāk paredzēta vispārīga tipa vārdnīcu analīzei.

Iespējams, makrostruktūru klasifikācijā būtu lietderīgi izdalīt kādu leksikas kārtojuma veidu, kas apvieno vismaz divus no iepriekš minētajiem (piemēram, lineāru kārtojumu un kārtojumu ligzdās). Lai gan, piemēram, LVV ievadā teikts, ka vietvārdi kārtoti ligzdās (LVV 2003, VI), vārdnīcā atrodami arī tādi šķirķļi, kuros raksturots tikai viens vietvārds (skat., piem., *Paārte* (LVV 2003, 1), *Pa bāku* (LVV 2003, 2), *Pabriobi* (LVV 2003, 7)).

Tāpat atsevišķa iedaļa klasifikācijā būtu jāatrod tāda tipa makrostrukturāi, kāda ir, piemēram, VAPŽ, kur galveno šķirķļu sarakstu veido leksēmas, kas nav attiecīgā leksikogrāfiskā darba apraksta objekts (vismaz ne svarīgākais), bet tikai līdzeklis vajadzīgo leksēmu meklēšanai.

Jebkura veida makrostrukturā būtu jāapskata kontekstā ar vārdnīcas mērķi un adresātu. Ja vārdnīca ir normatīva un paredzēta praktiskai lietošanai (kā, piemēram, VŽ), tai piemērotāks būtu lineārs kārtojums. Arī LVŽ ir normatīva, tomēr atšķirībā no VŽ paredzēta zinātnēi – lituānistikas, baltistikas un indoeiropēistikas pētījumiem (LVŽ 2008, XII). Tas atspoguļojas jau vārdnīcas struktūrā, vietvārdus kārtojot etimoloģiskajās ligzdās.

Avoti

- DLKŽ** – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2012.
- DLKŽ** – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. Pieejams: <http://dz.lki.lt/> [skatīts 23.11.2015].
- ELvv** – Endzelīns, Jānis. *Latvijas PSR vietvārdi*. Rīga : A. Upīša Valodas un literatūras institūts, 1956–1961.
- LA** – *Lietuvių asmenvardžiai*. Sud. Z. Zinkevičius. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- LPD** – *Lithuanian Pictorial Dictionary*. Sud. Z. Babickienė, A. Bareikytė. Vilnius : Baltos lankos, 1996.
- LPV** – *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Atb. red. A. Blinkena. Rīga : Zinātne, 1990.
- LTV** – *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai*. Sud. M. Razmukaitė. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.
- LVKŽ** – *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Sud. K. Kuzavinis, B. Savukynas. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.
- LVV** – *Latvijas vietvārdu vārdnīca*. Atb. red. O. Bušs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2003–2013.
- LVŽ** – *Lietuvių vietovardžių žodynas. A–B*. Autorių kolektyvas. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- MLVV** – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Atb. red. I. Zuicena. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/> [skatīts 23.11.2015].
- PŽ** – *Pauglių žodynas*. Sud. J. Paulauskas. Kaunas : Šviesa, 1997.
- SLKFŽ** – *Sisteminis lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*. Sud. J. Paulauskas. Kaunas : Šviesa, 1995.

SLKŽ – *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas*. Sud. J. Paulauskas. Vilnius : Mosklas, 1987.

SV – *Sinonimų vārdnīca*. Rīga : Avots, 2002.

SŽ – *Sinonimų žodynas*. Red. J. Paulauskas. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2002.

VAPŽ – *Vietovardinių asmenų pavadinimų (katoikonimų) žodynas*. Sud. M. Norkaitienė. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2011.

VKŽ – *Vietovardžių kirčiavimo žodynas*. Sud. M. Razmukaitė, V. Vitkauskas. Vilnius : Kultūra, 1994.

VŽ – *Vietovardžių žodynas*. Sud. A. Pupkis, M. Razmukaitė, R. Miliūnaitė. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

VŽ – *Vietovardžių žodynas*. Vyr. red. A. Pupkis. Pieejams: <http://vietovardziai.lki.lt/> [skatīts 23.11.2015].

Literatūra

- Balode 2002** – Balode, Laimute. ME kā onomastikas avots. *Materialy XXXI mežvuzovskoj naučno-metodičeskoj konferencii prepodovatelej i aspirantov. Leksikologija i leksikografija. 4–6 marta 2002 g. Tezisy dokladov*. Sankt-Peterburg : Izdatel'stvo S. Peterburgskogo universiteta, 2002, s. 5–6.
- Bergenzoltz, Tarp 1995** – Bergenholtz, Henning; Tarp, Sven. *Manual of Specialised Lexicography*. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins, 1995.
- Bušs 2002** – Bušs, Ojārs. Par īpašvārdu skaidrojošās vārdnīcas iespējamību. *Linguistica Lettica*. 10. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2002, 117.–123. lpp.
- Coseriu 1989** – Coseriu, Eugenio. Der Plural bei der Eigennamen. *Reader zur Namenkunde*. Band 1. *Namentheorie*. Ed. F. Debus, W. Seibicke. Hildesheim, Zürich, New York : Georg Olms Verlag, 1989, S. 225–240.
- DL** – Hartmann, Reinhard; James, Gregory. *Dictionary of Lexicography*. London : Routledge, 2001.
- Gouws 2002** – Gouws, Rufus. Niching as a Macrostructural Procedure. *Lexicos*, Vol. 12, pp. 133–158.
- Gouws 2003** – Gouws, Rufus. Types of articles, their structure and different types of lemmata. *A practical guide to lexicography. Terminology and Lexicography Research and Practice*. 6. Ed. P. van Sterkenburg. Amsterdam : John Benjamins, 2003, pp. 34–43.
- Gouws 2007** – Gouws, Rufus. Sublemmata or main lemmata. A critical look at the presentation of some macrostructural elements. *Dictionary Visions, Research and Practice: Selected papers from the*

- 12th *International Symposium on Lexicography*. Ed. G. Henrik, J. E. Mogensen. Copenhagen : John Benjamins Publishing Company, pp. 55–69.
- Hartmann 1983** – Hartmann, Reinhard. *Lexicography: Principles and Practice*. London : Academic Press, 1983.
- Hausmann 1977** – Hausmann, Josef, Franz. *Einführung in die Benutzung der neufranzösischen Wörterbücher*. Berlin, Boston : De Gruyter, 1977.
- Hausmann, Wiegand 1989** – Hausmann, Josef Franz; Wiegand, Ernst, Herbert. Component Parts and Structures of General Monolingual Dictionaries: A Survey. *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography*. Ed. F. J. Hausmann et al. Berlin : De Gruyter, pp. 328–360.
- Jakaitienė 2005** – Jakaitienė, Evalda. *Leksikografija*. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- Mikelionienė 2003** – Mikelionienė, Jurgita. Tradicinės ir kompiuterinės leksikografijos sąlyčiai ir skirtybės. *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Vilnius : Lietuvių kalbos instituto leidykla, 80–88 psl.
- Müller-Spitzer 2013** – Müller-Spitzer, Carolin. Textual structures in electronic dictionaries compared with printed dictionaries: a short general survey. *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography*. Ed. F. J. Hausmann et al. Berlin : De Gruyter, pp. 367–381. Pieejams: http://www1.ids-mannheim.de/fileadmin/lexik/owid/Preprint_Mueller-Spitzer_HSK5.4-Article11_01.pdf [skatīts 13.01.2015].
- Murmulaitytė 2010** – Leksema tradiciniame žodyne ir elektroninėje leksikos duomenų bazėje. *Lietuvių kalba*, 2010, 4. Pieejams: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/26> [skatīts 01.02.2015].
- Nielsen 1990** – Nielsen, Sandro. Lexicographical Macrostructures. *Hermes. Journal of Linguistics*, 1990, 4, pp. 49–66.
- Staltmane 1989** – Staltmane, Velta. *Onomastičeskaja leksikografija*. Moskva : Nauka, 1989.
- Tekorienė, Maskaliūnienė 2004** – Tekorienė, Dalija; Maskaliūnienė, Nijolė. *Lexicography: British and American dictionaries*. Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2004.
- Wiegand 1989** – Wiegand, Ernst, Herbert. Aspekte der Makrostruktur im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch: alphabetische Anordnungsformen und ihre Probleme. *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography*. Ed. F. J. Hausmann et al. Berlin : De Gruyter, S. 371–409.
- Wiegand, Gouws 2013** – Wiegand, Ernst, Herbert; Gouws, Rufus. Macrostructure in printed dictionaries. *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Deve-*

lopments with Focus on Electronic and Computational Lexicography. Ed. Gouws, R., Heid, U. Schweickard, W. et al. Berlin, Boston : De Gruyter Mouton, pp. 74–110.

- VPSV 2007** – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. autoru kolektīvs Valentīnas Skujiņas vadībā. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra, 2007.
- Zgusta 1971** – Zgusta, Ladislav. *Manual of Lexicography*. Prague : Publishing House of Czechoslovak Academy of Sciences, 1971.
- Zgusta 1989** – Zgusta, Ladislav. The influence of Scripts and Morphological Language Types on the Structure of Dictionaries. *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography*. Ed. F. J. Hausmann et al. Berlin : De Gruyter, pp. 296–305.
- Zubaitienė 2014** – Zubaitienė, Vilma. *Lietuvių leksikografija: istorija ir dabartis*. Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2014.

Proper Names in Traditional and Electronic Lexicography: Aspect of Macrostructure

Summary

The term *macrostructure* is interpreted as the structure of dictionary word list (also called *lemma list*). The article focuses on two main problems: organisation of lemmas in the word list and forms of lemmas. The aim of this paper is to analyze and compare macrostructure of different Latvian and Lithuanian dictionaries of proper names.

The central typology criterion in this paper is ordering of macrostructural elements. According to Wiegand and Gouws (2013) ordering of macrostructural elements displays a threefold form structure: form determined, non-form-determined and partially form determined macrostructure.

Main attention is addressed to the form determined and partially form determined macrostructures.

As examples show, in dictionaries there can be used at least two principles of lemma arrangement at the same time: for example *Dictionary of Latvian Personal Names* (LPV) displays linear macrostructural ordering, but in some cases lemmas are presented in clusters (niched or nested).

Analysis of dictionaries shows, that the form related macrostructure does not always mean arrangement of lemmas only alphabetically. Lemmas in clusters are ordered not alphabetically, but in the following morphological sequence: *nom.sg.*, *gen.sg.*, *nom.pl.*, *gen.pl.* in *Dictionary of Latvian Place Names* (LVV)

Distinction between alphabetical and clustered macrostructure, for example in (Zubaitienė 2014; Jakaitienė 2005) is not sufficient, because one of the clustered lemma arrangement forms – niching – is alphabetical as well. In this case more suitable terms would be *vertical macrostructure* (for straight alphabetical lemma ordering) and *horizontal macrostructure* (for niched and nested lemma ordering).

Vita STRAUTNIECE

Vietvārdu standartizācijas aktualitātes Baltijā un dažās kaimiņvalstīs

Jēdziens “vietvārdu standartizācija” šā izdevuma lasītājiem, iespējams, vairāk saistās ar valodniecību, tomēr vietvārdu standartizācija mūsdienās kļuvusi par dažādu nozaru speciālistu un daudzu valsts pārvaldes institūciju darba lauku. Vietvārdu standartizācija jau vairāk nekā 50 gadus ir arī viens no Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) darbības virzieniem, kura mērķis ir ieviest praktiskai lietošanai derīgas un konsekventi lietotas vietvārdu formas un nodrošināt to izmantošanu visā pasaulē. Tas nepieciešams tāpēc, ka standartizētu ģeogrāfisko nosaukumu lietošana nodrošina ģeogrāfisko objektu viennozīmīgu identifikāciju un līdz ar to – precīzu un efektīvu komunikāciju, vadību un plānošanu, kas nepieciešama gan tautsaimniecībā, gan starptautiskajās attiecībās, bet īpaši – dažādās krīzes situācijās.

1. attēls. Viena vietvārda trīs variācijas ceļa norādēs
(I. Liepiņa foto, LĢIA)